

La convivència positiva a l'escola des d'una mirada restaurativa

Àngels Grado

Docent de secundària. Formadora de formadors. Presidenta de Convives i directora de la revista digital de la mateixa associació.

Resum

La convivència positiva a l'escola entén el conflicte com una oportunitat d'aprenentatge i com a element transformador i transcendeix la intervenció reactiva incorporant una acció preventiva i proactiva. Les pràctiques restauratives comparteixen aquests aspectes claus i afegeix la participació i implicació del grup, fins i tot de la comunitat, des de la coresponsabilitat, per reparar els danys i restaurar les relacions. Incorporar les pràctiques restauratives a l'escola, i, sobretot, la mirada restaurativa, requereix comptar amb les persones, però també amb que des de l'escola es facilitin les estructures que permetin incorporar-la amb èxit.

Paraules clau: Convivència positiva, justícia restaurativa, pràctiques restauratives, comunitat, responsabilització, compromís, diàleg.

Abstract

Positive coexistence at school means conflict as an opportunity for learning and a transformative element and transcends reactive intervention by incorporating preventative and proactive action. Restorative practices share these key aspects and add the participation and involvement of the group, including the community, from co-responsibility, to repair the damage and restore relationships. Incorporating restorative practices at school, and above all, the restorative look, requires people to count, but also with the help of the structures that allow them to incorporate successfully.

Keywords: Positive coexistence, restorative justice, restorative practices, community, responsibility, commitment, dialogue.

SAWABONA, "Jo et respecto, jo et valoro".
SHIKOBA, "Aleshores, jo existeixo per a tu."

Introducció

Vivim en un món complex, amb grans canvis i importants contradiccions que generen tensions a les quals cal donar resposta des de tots els àmbits, també des de l'escola, perquè no n'és aliena, perquè està oberta i forma part del món. L'informe "Replantejar l'educació"

que va presentar la UNESCO el 2015 planteja que la formació de la persona completa és part essencial de la finalitat de l'educació (l'aprendre a fer, ser, conèixer i conviure, els quatre pilars de l'educació que proposa Dèlors (1996) i incorpora la conjuntura històrica i social i els nous reptes del desenvolupament humà i tecnològic així com la interconnexió i interdependència i la complexitat que comporten.

En aquest marc proposa que l'educació del segle XXI ha de capacitar a les persones i a les comunitats per donar resposta a les situacions de dificultat, tensió o conflicte i també per construir un futur millor per a tots i totes, basat en la igualtat de drets i la justícia social, el respecte de la diversitat cultural, la solidaritat internacional i la responsabilitat. Tot això té molt a veure amb el treball de la convivència positiva a les escoles, que progressivament s'obren a l'entorn i formen part d'ell, i amb la incorporació als centres educatius d'una mirada restaurativa.

La convivència positiva incorpora necessàriament la mirada restaurativa. Es vol trencar amb l'esquema punitiu falta-sanció com a única via de gestió dels conflictes i en aquest sentit les pràctiques restauratives fomenten aquesta perspectiva ja que procura que infants i adolescents aprenguin de les situacions conflictives assumint responsabilitats, reparant els danys causats i restaurant les relacions atenent a les necessitats de les parts directament implicades i de la comunitat. No es tracta d'un model de gestió de conflictes "tou" ni generador d'impunitat. Se centra en reconèixer l'oportunitat del conflicte a nivell individual i social, en oferir suport (més a qui ha estat ofès) i exigir responsabilitats (més a qui ha ofès). D'aquesta manera totes les persones se senten ateses i milloren les relacions i la convivència.

Justícia restaurativa

La justícia restaurativa, tot i els matisos derivats del lloc i de la manera que s'ha posat en marxa, s'entén com una forma diferent de veure els delictes i actes lesius, i quina és la resposta davant d'ells. El delicte, més enllà de la transgressió d'una norma, fa mal a les persones, als seus béns, a les relacions i a la comunitat, i la justícia restaurativa ha de tractar de reparar i restaurar tots els danys utilitzant mètodes de diàleg.

El manual de programes de Justícia Restaurativa de les Nacions Unides (2006) defineix la Justícia Restaurativa com "una resposta evolucionada al crim que respecta la dignitat de cada persona, construeix comprensió i promou harmonia social a través del guariment de les víctimes, els infractors i la comunitat ". Per a això, proposa que víctima, infractor i quan és apropiat altres persones o membres de la comunitat afectats pel delicte, es reuneixin i puguin dialogar, prendre consciència del que ha passat, les seves causes i les seves conseqüències, així com proposar mesures que reparin el dany causat i reintegrin a l'infractor en la comunitat, generalment amb l'ajuda d'un facilitador.

La justícia ordinària investiga què ha passat, jutja la persona infractora i determina la pena que "li correspon" pel delicte comès. No obstant això, la víctima roman al marge del procés i a qui ha comès el delicte no se li dóna la possibilitat d'assumir responsabilitats ni reparar el dany causat, ja que "la solució" ve imposada des de fora. La justícia restaurativa contempla aquestes possibilitats i la restauració de les relacions buscant el benestar de les persones, però a més la trobada restaurativa pot ser el motor de transformacions profundes en les persones, en les seves relacions i en la comunitat¹.

Així, segons Howard Zehr (1990), la justícia restaurativa canvia el focus de la intervenció davant d'un fet i en lloc de centrar-se en la norma infringida, la identificació del culpable i en concretar el càstig que se li ha d'imposar, se centra en les persones, en qui ha estat afectat pel delicte i en qui l'ha comès, però també en com arreglar, reparar i restaurar, tenint en compte les necessitats i les relacions de les persones afectades i valors com la responsabilitat, el respecte mutu i la resolució cooperativa. La taula 1 recull aquests i algun altre element de manera comparativa entre la justícia retributiva i la justícia restaurativa.

Taula 1. Justícia retributiva versus Justícia restaurativa

Justícia retributiva	Justícia restaurativa
La víctima no pren part activa en el procés de resolució.	La víctima, els infractors i la comunitat tenen un paper central en el procés de resolució.
Cerca el culpable.	Tracta de millorar la comprensió del fet i, entre les parts, de reparar i, si és possible, restablir les relacions.
Se centra en establir la culpabilitat, per tant, en el passat.	Se centra en millorar la situació, en què volem per al futur.
És un procés en el que hi ha adversaris, es posa de manifest i s'emfasitza l'enfrontament.	És un procés cooperatiu que emfasitza el diàleg i la negociació.
L'estat representa la comunitat.	La comunitat participa de manera activa en el procés restauratiu.
S'entén el delicte com una transgressió, com una violació de la norma legal.	S'entén el delicte com un acte que redueix el benestar de l'altra persona i de la comunitat.
El sistema judicial controla el procés.	La comunitat controla el procés.
L'infractor ha de fer retiment de comptes mitjançant un càstig o una pena.	L'infractor fa retiment de comptes mitjançant la responsabilització i realitzant accions reparadores.
El càstig modifica la conducta de l'infractor i serveix per fer desistir els possibles infractors.	El càstig no canvia el comportament de l'infractor, deteriora les relacions i converteix a l'infractor en víctima.

Atenent al tipus i nivell d'implicació dels protagonistes, víctima, agressor i comunitat, a les seves relacions i al futur, es poden definir diferents nivells de "restaurativitat" en l'aplicació de la justícia restaurativa. Així, per exemple, quan en el marc de la justícia penal la víctima rep una compensació econòmica per part de l'estat, la pràctica seria parcialment restaurativa. La mediació, en canvi, és un procés majoritàriament restauratiu ja que involucra víctima i agressor, encara que no contempla la participació de la comunitat. La figura 1 mostra les possibles intervencions en el marc de la justícia restaurativa i si es poden considerar complement, principalment o parcialment restauratives segons allò que donen i allò que reben les parts implicades: víctimes, agressors i comunitat.

De la justícia restaurativa a les pràctiques restauratives

La justícia restaurativa és reactiva: ofereix respostes formals o informals al delicte i altres conductes indegudes o inadequades una vegada que aquestes ocorren. Les pràctiques restauratives ofereixen un marc més ampli ja que contemplen i enllacen tres aspectes clau:

- la prevenció, que minimitza conductes i factors de risc que puguin propiciar delictes o situacions de violència
- la reacció, és a dir, l'aplicació de la justícia restaurativa després del delicte o la situació de violència
- la proacció, per crear una nova forma de conviure en qualsevol escenari (presencial o virtual) que tingui en compte a la comunitat i el capital social.

Així, es considera la justícia restaurativa en el marc més ampli de les pràctiques restauratives. Aquestes inclouen processos que s'avancen a les conductes indegudes amb l'objectiu de crear vincles i comunitat per així evitar conflictes. D'aquí el caràcter preventiu de les pràctiques restauratives. D'altra banda, el procés participatiu en la gestió del conflicte i en la presa de decisions permetrà el creixement personal dels individus i l'enfortiment de la comunitat, i per això parlem de proactivitat.

Tant la justícia restaurativa com les pràctiques restauratives sostenen que "els éssers humans són més feliços, més cooperadors i productius, i tenen més probabilitats de fer canvis positius en la seva conducta quan els que estan en una posició d'autoritat fan les coses amb ells, en lloc de fer-les contra ells o fer-les per a ells ". Així, la major efectivitat del model restauratiu es fonamenta en fer les coses AMB les persones, el que es sustenta en donar el màxim suport i permet, alhora, un nivell de control alt, en contraposició a NO fer res o fer les coses PER o CONTRA les persones. Aquesta idea fonamental està relacionada amb la finestra de la justícia social que es mostra a continuació a la figura 1.

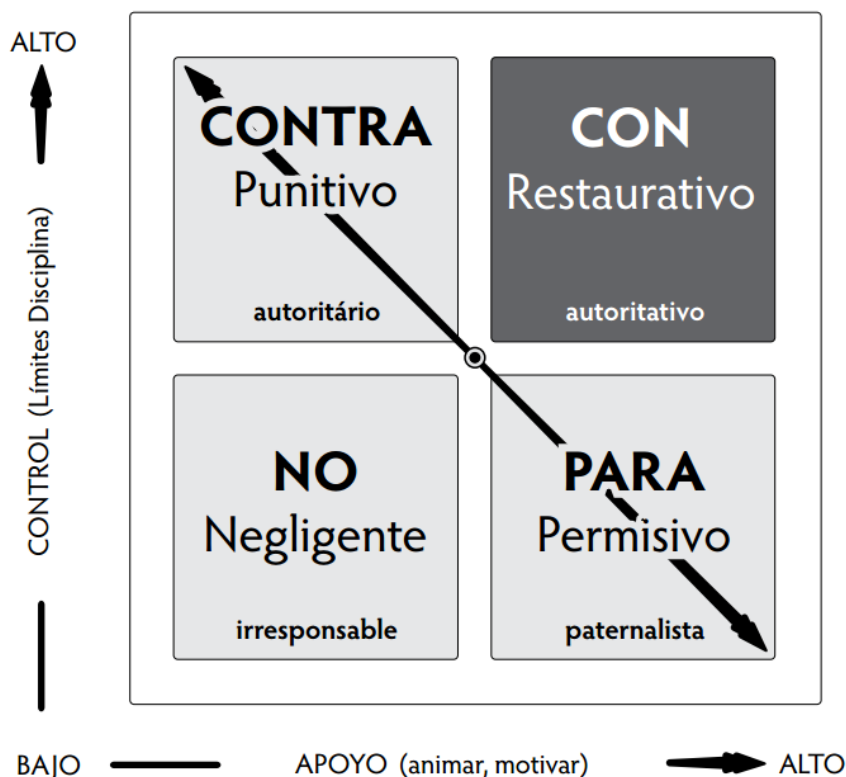

Figura 1. La finestra de la justícia social (Font IIRP)

D'altra banda, les pràctiques restauratives permeten la construcció capital social el qual se sustenta no només en les persones com a actiu sinó i, sobretot, en els seus vincles, és a dir, que compta amb els recursos involucrats en les relacions interpersonals i l'estructura social .

A tall de resum, la justícia restaurativa i les pràctiques restauratives:

1. Promouen la participació i el compromís de totes les persones implicades.
2. Abans de introduir qualsevol canvi cal connectar amb les altres parts i restaurar les relacions.
3. Faciliten la responsabilització de l'infractor i de qui, d'una manera o altra, ha contribuït al conflicte
4. Ajuden a les persones afectades a expressar els seus sentiments i necessitats.
5. Promouen la reparació dels danys (de manera material o simbòlica).
6. Creen vincles, creen "comunitat".

Amb tot això s'evidencia les possibilitats d'èxit de l'enfocament restauratiu en diversos camps com la justícia penal, el treball social, la gestió organitzacional i, com no, en l'educació.

La mirada restaurativa en el context escolar

La incorporació de les pràctiques restauratives i la mirada restaurativa amplia als contextos escolars s'inicia amb èxit als anys 90 en països com el Regne Unit, Canadà, Nova Zelanda, Austràlia i Estats Units, entre d'altres.

Inicialment, la seva transferència a l'àmbit escolar va consistir en adaptar les pràctiques restauratives derivades de l'àmbit penal per fer front a situacions de conflicte. No obstant això, els elements preventius i proactius que aporta l'enfocament restauratiu són especialment importants en el context escolar. De fet, les avaluacions dutes a terme als Estats Units i el Regne Unit sobre el seu impacte mostren la millora de les relacions entre l'alumnat i d'aquest amb el centre i amb la comunitat i fins i tot s'observa un impacte positiu en la prevenció i en la intervenció davant l'assetjament escolar. A Espanya és especialment significativa l'experiència restaurativa comunitària i escolar en la Comunitat Balear.

L'aposta per la mirada restaurativa preventiva i proactiva que transcendeixi la intervenció implica integrar els principis i els valors restauratius (respecte mutu, apoderament, col·laboració, valoració dels altres, integritat, honestedat, obertura, confiança i tolerància) i les habilitats necessàries (alfabetització emocional, empatia, obertura mental, escolta activa, habilitats de gestió de conflictes) al plantejament global de la convivència, a la cultura del centre.

La comparació entre justícia retributiva i la restaurativa en l'àmbit escolar posa de manifest la ruptura amb el model punitiu com a única via de gestió d'un conflicte i introdueix, des de la perspectiva restaurativa, la possibilitat que l'alumnat aprengui dels conflictes a través de la expressar i compartir emocions i necessitats i de assumir la responsabilitat i la reparació del dany, a més de convidar a altres actors a participar. Es repara, s'aprèn i es construeix a partir del conflicte, però també perquè es reforcen els vincles, es pot prevenir el conflicte. A la taula 2 es mostren els enfocaments retributiu i restauratiu davant els conflictes a l'escola.

Taula 2. La justícia restaurativa a l'escola (Adaptat a partir de B. Hopkins)

Enfoque retributivo	Enfoque restaurativo
Els conflictes es defineixen com a conductes contràries a les normes.	Els conflictes es defineixen com el dany causat per una o varies persones al benestar d'una persona i/o la comunitat.
Els conflictes es defineixen de manera impersonal (contra "la norma", contra "el centre")	Els conflictes es defineixen tenint en compte les persones i oferint l'oportunitat d'aprendre.
El centre d'atenció és la recerca del culpable (mirada cap al passat)	El centre d'atenció és la resolució del conflicte mitjançant l'expressió de

	sentiments i necessitats i l'exploració de com donar-hi resposta (mirada cap al futur)
Relació acusatòria: la persona que té el problema està en conflicte amb l'autoritat que és qui imposa el càstig.	Relació de diàleg i negociació: totes les persones implicades col·laboren en la resolució.
El càstig pretén dissuadir o evitar la repetició.	És un procés cooperatiu que emfasitza la responsabilització i la reconciliació per reparar.
Se substitueix el dany social per un altre dany (el càstig).	El focus d'atenció és la reparació del dany social
La responsabilitat de l'agressor es defineix a través del càstig o sanció	La responsabilitat de l'agressor es defineix com la comprensió de l'impacte de les pròpies accions, l'assumpció de les conseqüències i l'ajuda a prendre decisions per arreglar les coses.
El càstig pot ser un recurs d'aplicació immediata.	El procés restauratiu és un procés educatiu i requereix temps.
El càstig no sol generar canvis i sí aversió al sistema.	El procés restauratiu promou canvis a través de la implicació
Les persones afectades no intervenen ja que és l'autoritat qui decideix.	S'anima a participar a totes les persones implicades.
Els efectes sobre les relacions són negatius.	Permet la creació de vincles.

El repte

Un dels reptes de l'escola i de la societat actual és construir espais educatius en què es prioritzin les persones per contribuir a formar individus lliures i responsables, capaços de gestionar les relacions de manera positiva i els conflictes de manera autònoma, compromesos en la construcció d'una societat més justa i solidària, humana i humanitzant. Això implica treballar perquè l'escola sigui un lloc segur, obert a la participació democràtica de la comunitat escolar, en el qual cada alumne, cada alumna pugui desenvolupar les seves potencialitats al màxim, en un clima de convivència positiva, entenent-la com aquella que es construeix dia a dia amb l'establiment d'unes relacions amb si mateix, amb les altres persones i amb l'entorn, fonamentades en la dignitat humana, en la pau positiva i en el respecte als Drets Humans.

En la línia de la mirada restaurativa, la convivència positiva entén el conflicte com una oportunitat d'aprenentatge i com un element transformador i vol incorporar la participació i implicació de tota la comunitat des de la coresponsabilitat. El repte ha de

contemplar el canvi de mirada de tota la comunitari unes estructures que permetin implementar-lo amb èxit..

Els requisits

- Nous rols i noves relacions entre docents i discents: El canvi de rol del docent és clau. Cal humanitzar les relacions i entendre que l'altre no és algú a qui controlar sinó algú amb qui ens relacionem. També en relació a l'aprenentatge està canviant el paper cap al de facilitador, el que pot ajudar a relacionar-se de maneres diferents.
- Canvi de mirada: Aquest model de gestió no és tou amb els infractors ni genera impunitat. Se centra en les persones implicades en el conflicte i es compta amb elles. Per a això és necessari donar suport a unes i exigir responsabilitat i compromís a altres. De manera serà possible restaurar les relacions socials i millorar la convivència.
- Visió compartida: És important compartir la mirada, el marc conceptual i un llenguatge comú per assumir com a propi enfocament restauratiu de la gestió positiva de la convivència. Per a això cal implicar a tota la comunitat educativa en els objectius i en els processos.
- Compromís: Tota la comunitat s'ha de comprometre a promocionar les relacions obertes, honestes, transparents i justes i utilitzar les pràctiques restauratives no només per a la gestió de les relacions i dels conflictes entre el alumnat sinó també amb el claustre, les famílies i altres agents educatius.
- Enfocament comunitari: Aquest enfocament requereix crear o visualitzar les estructures necessàries perquè la convivència no se centri en l'alumne com individu sinó al centre com a comunitat escolar. D'aquesta manera serà possible ampliar la mirada cap a la comunitat en general.
- Enfocament global: No es tracta de començar de zero, ni té sentit ni seria possible. Es tracta de considerar les bones pràctiques desenvolupades i els programes implementats en el propi centre o en altres que puguin servir de referència (programes de mediació escolar, tutoria entre iguals, alumnat ajudant, etc.) i el d'associacions i sumar. Per tot això serà imprescindible el treball en xarxa.
- Formació: Cal elaborar estratègies de formació que donen resposta a les diverses necessitats i que vagin dirigides a tota la comunitat educativa. Formació per sensibilitzar respecte a la mirada restaurativa, els seus valors, i la competències relacionades, formació específica per implementar les pràctiques restauratives i, a més, formació contínua per revisar i millorar els processos.

Un tast de pràctiques restauratives a l'escola

Les pràctiques restauratives inclouen diferents propostes, de més informals a més formals. L'IIRP es proposa un repertori que es podria ubicar en un continuu, el seu ordre aniria des del més senzill i informal a més formal, complex i destinat al tractament d'assumptes més seriosos. Aquest conjunt de pràctiques restauratives o continuu es mostra a la figura 2.

Figura 2. Continuïum pràctiques restauratives (Adaptat a partir de T.Wachtel)

A l'escola, per començar, per fer un tast, es poden implementar (o prendre consciència de que ja s'està fent i visibilitzar-ho) les propostes més informals com l'escolta activa, les expressions afectives, la conversa restaurativa, el diàleg restauratiu i els cercles de diàleg. Per fer-ho, però, és important conèixer bé els fonaments, els objectius i els procediments i, per això, caldrà formació i temps.

L'escolta activa és l'activitat bàsica per la relació amb l'altre. Es refereix a l'habilitat d'escoltar no només el que la persona està expressant directament, sinó també els sentiments, idees o pensaments que estan darrera del que s'està dient. Implica, per tant, escoltar de manera atenta, respectuosa i empàtica.

Les expressions afectives consisteixen a comunicar els sentiments i les necessitats personals en resposta a determinats comportaments, positius o negatius, de les altres persones. Parteixen de la necessitat de separar les persones dels fets i ser capaços de no fer suposicions i emetre judicis sinó basar-nos en els fets. L'ús del llenguatge substituint els "missatges tu" culpabilitzadors per "missatges jo", que expliquen com ens sentim, què ens molesta i expressen necessitats, és clau.

La conversa restaurativa consisteix en el fet que l'autor d'una determinada conducta reflexioni sobre els seus actes, expressi les seves motivacions i prengui consciència de l'efecte que ha tingut la seva conducta en els altres. Això afavorirà la cerca d'alternatives que satisfacin les seves necessitats i que, alhora, siguin compatibles amb les del grup. Per això, enlloc de fer el clàssic interrogatori, es formulen preguntes que permeten no jutjar ni culpabilitzar alhora que estimulen la participació i la responsabilitat: què ha passat?, com t'has sentit?, com creus que se sent l'altra persona?, què pots fer tu?

El diàleg restauratiu (o mediació informal) consisteix en el fet que les dues persones que han tingut un conflicte dialoguin de manera restaurativa. Té com a objectiu ajudar a restaurar la relació, mitjançant preguntes que es fan alternativament a un i altre per ajudar-

los a comprendre el punt de vista l'altra part, i així afavorir la resolució conjunta del conflicte.

Els cercles de diàleg són una estratègia clau per a la cohesió de grup i, per tant, per la prevenció de conflictes. L'alumnat es disposa en cercle de manera que tothom, en situació d'igualtat i respecte, tindrà l'oportunitat d'expressar-se i d'escoltar. El docent recorda les normes i és el facilitador del diàleg, però no participa. S'utilitza un petit objecte que va passant d'una persona a una altra del cercle i que atorga la paraula i l'escolta dels altres. Hi ha cercles de diàleg molt diversos segons l'objectiu que es plantegi: coneixença, comunicació, convivència, aprenentatges, avaluació... Els cercles contribueixen a la creació de vincles i al benestar del grup. A mesura que els participants se senten més còmodes, la dinàmica és fluida i s'ha generat un ambient de respecte, confiança i expectativa positiva, els cercles esdevenen una eina eficaç per gestionar conflictes de manera compartida.

Epíleg

La mirada restaurativa requereix "desaprendre allò après" en relació a la disciplina i assumir i aplicar valors com el respecte mutu, apoderament, col·laboració, valoració de l'altre/a, obertura, confiança i tolerància, propis de l'enfocament restauratiu i de la convivència positiva. D'aquesta manera, es promouran processos d'ensenyament i aprenentatge més actius, el desenvolupament de competències socio-emocionals, major participació de l'alumnat, més confiança i seguretat en la gestió de conflictes i la implicació de tota la comunitat en la millora de la convivència a l'escola i més enllà d'ella. Tot això evidencia que cal insistir en incloure la mirada restaurativa en el projecte de convivència.

Referències bibliogràfiques

Hopkins, B. (2011). *The Restorative Classroom. Using Restorative Approaches to Foster Effective Learning*. London: Optimus Education

Organización de Naciones Unidas (2006). *Manual sobre programas de justicia restaurativa*. Nueva York: Naciones Unidas https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Manual_sobre_programas_de_justicia_restaurativa.pdf

UNESCO (2015). *Replantear la educación. ¿Hacia un bien común mundial?* París: UNESCO. <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002326/232697s.pdf>

Wachtel, T. (2013) *Definiendo qué es restaurativo*. Bethlehem, PA: International Institute of Restorative Practices (IIRP). <http://www.iirp.edu/pdf/Defining-Restorative-Spanish.pdf>

Zehr, H. (1990). *Changing lenses: a new focus for crime and justice*. Scottsdale, Pensilvania: Herald Press.

Bibliografia complementària de consulta

Albertí, M. y Boqué, M.C. (2015). *Hacia una pedagogía restaurativa: superación del modelo punitivo en el ámbito escolar*. Revista de Mediación 8(1), 36-49.

https://revistademediacion.com/articulos/15_05/%20%20

Albertí, M. y Pedrol, M. (2017). *L'enfocament restauratiu en l'àmbit educatiu. Quan innovar l'escola és humanitzar-la*. Revista Educació Social 67, 46-70.

<https://www.raco.cat/index.php/EducacioSocial/article/viewFile/328397/425612>

Institut per la convivència i èxit escolar. (2013). Projecte Comenius Regio de Pràctiques Restauratives entre Palma de Mallorca i Hull [Vídeo].

<http://youtu.be/NNTEIfiWpOU>

Rul·lan Castañer, Vicent (2011). *Justicia y Prácticas Restaurativas. Los Círculos Restaurativos y su aplicación en diversos ámbitos*. Trabajo de tesis para optar al grado de Máster en Resolución de Conflictos y Mediación.

<https://es.scribd.com/document/193293277/Justicia-y-Practicas-Restaurativas>

VVAA. *Prácticas restaurativas y convivencia*. Revista Convives número 21.

<http://convivesenlaescuela.blogspot.com/2018/03/practicas-restaurativas-y-convivencia.html>

Correspondència amb l'autora: Àngels Grado E-mail: agrado@xtec.cat